

פתיחה

הגמרא בראש השנה (טז ע"ב) מביאה את דבריו של רבי כרספדאי הסובר, שבראש השנה נפתחים שלושה ספרים: של צדיקים, רשעים ובינונים. צדיקים נחתמים לחיים, רשעים למיתה, ובינונים דינם מסופק עד יום כיפור שאז נגזר דינם. הראשונים התקשו בדברי הגמרא, שהרי רואים רשעים שממשיכים לחיות וצדיקים שמתים, והביאו מספר אפשרויות ליישב:

א. **התוספות** (ד"ה ונחתמין) תירצו, שאין כוונת הגמרא להכרעה מי יחיה בעולם הזה, אלא מי יחיה בעולם הבא. כלומר, בנוסף לדין שיש לאדם בסוף חייו, יש דין בכל שנה ושנה בו נקבע אם האדם צדיק או רשע. כך ביאר גם הרמב"ן (דרשה לראש השנה ד"ה עוד) את דברי **הרמב"ם**, שכלל בהלכות תשובה (פרק ג') גם את הדין בסוף ימיו של האדם וגם את הדין בראש השנה.

ב. **הרמב"ן** (שם) ו**הרשב"א** (ר"ה ד"ה הא) חלקו על דברי הרמב"ם וסברו, שדברי הגמרא מתייחסים לחיי העולם הזה וכפי שמשמע מתפילות ראש השנה בה מבקשים מי למוות ומי לחיים. לדעתם, דברי הגמרא 'שהרשעים' מתים, אין הכוונה לאנשים שחטאו הרבה, אלא לאנשים שיצאו רשעים בדינם - לכן יכול להיות צדיק שעשה עבירה ונגזר עליו למות ונקרא רשע בדין. ובלשון הרמב"ן:

"כל הזוכה בדינו נקרא צדיק גמור, וכל המתחייב בדין נקרא רשע גמור, ושמשקלו שווה לכאן ולכאן נקרא בינוני, אם כן הרשע הגמור המוחלט שעבד עבודה זרה ועשה גילוי עריות ושפיכות דמים ועשה מצווה אחת לבדה שדינו בפני הקדוש ברוך הוא לשלם לו שכרה בעולם הזה שיחיה השנה הזאת, נקרא בכאן צדיק גמור לפי שנצטדק בדין."

השליכה למחלוקתם תהיה, האם יש לומר בראש השנה תכתבו ותחתמו. לדעת התוספות אין לומר, מכיוון שגזר הדין הרוחני נחתם רק ביום כיפור - יום מחילת העוונות (וכך פסק הרמ"א תקפב, ט). לדעת **הר"ן** (ג ע"ב) שצעד בדרכו של הרמב"ן יש לומר ותחתמו, כיוון שגזר הדין של ראש השנה עוסק בחיי העולם הזה, ואילו הגזר דין של יום כיפור עוסק בעולם הבא (וכך פסק המגן אברהם).

אחד הפיוטים המפורסמים בראש השנה הוא מכניסי רחמים, פיוט המופיע כבר בסידורו של **רבי סעדיה גאון**, ובו מתפללים למלאכים שיכניסו את תפילותינו לפני הקב"ה. אמירת הפיוט עוררה מחלוקת גדולה בין הפוסקים האם מותר לאומרו, ובכך נעסוק הפעם. כמו כן נעסוק בשאלה האם מותר לעלות להתפלל על קברי צדיקים, מנהג שנפוץ בערב ראש השנה.

פנייה לגורמים זרים

האם מותר להתפלל למלאכים? הירושלמי במסכת ברכות (ט, א) כותב, שיש הבדל בין מלך לבין הקב"ה. בעוד שכדי להיכנס למלך צריך לעבור דרך שליחים רבים, הקדוש ברוך הוא אינו כן, 'ואם בא על אדם צרה לא יצווח לא למיכאל ולא לגבריאל, אלא לי יצווח ואני עונה לו מיד' - בפשטות משמע מדבריו, שיש בעיה לפנות למלאכים שיתווכחו בין המתפלל לבין הקב"ה.

גם **הרמב"ם** (פרק חלק) מנה בעיקר האמונה החמישי שלו, את האיסור לפנות לגורמים מתווכים בין הקב"ה לאדם. לשיטתו כך החלה העבודה זרה, בתחילה היו כולם עובדים את הקב"ה, אבל בגלל היותו מופשט, חיפשו אמצעים מוחשיים כמו השמש והירח, דרכם לעבוד אותו, ובסופו של דבר שכחו שהם רק נציגים והחלו לעבוד אותם ממש.

מחלוקת הראשונים

בעקבות המקורות הנ"ל נחלקו הראשונים, כאשר יש שאסרו לומר פיוטים בהם פונים למלאכים ויש שהתירו:

א. **דעת האוסרים**: בעקבות דברי הירושלמי והרמב"ם, חלק מהראשונים וביניהם **המאירי** (סנהדרין לח ע"ב) ו**האורחות חיים** (ק"ש, יט) התנגדו לאמירת הפיוט מכניסי רחמים הפונה למלאכים, ולשיטתם יש איסור לאומרו. כך כתב גם **המהר"ם מרוטנבורג** (ס' רע) והוסיף לראייה, שלא מצינו בתפילת האבות או הנביאים שהם התפללו למשהו אחר מבלעדי הקב"ה.

כדברי הראשונים הנ"ל, כתבו באחרונים **המהר"ל** (נתיב עולם, יב) **הקרוב נתנאל** (ר"ה א, ו) ו**החתם סופר** (או"ח קסו), שאמנם לא ביטל את המנהג להגיד בקהילתו מכניסי רחמים (כנראה מפני שהציבור היה מורגל באמירתו), אבל היה מאריך באמירת נפילת אפיים עד שהציבור היה מסיים להגיד את הפיוט. ובלשונו של המהר"ם מרוטנבורג:

"צריך להרחיק מהשיתוף לגמרי, שלא תאמר הואיל שאני מוצא המלאכים והגלגלים מושלים בעולם אקבלם באלהות, תלמוד לומר לא יהיה לך אלוהים אחרים על פני. ואסור לתת אותם אמצעיים בין השם ובינינו. גם מה שנהגו ואומרים במקצת מקומות מכניסי רחמים הכניסו וכו' לא טוב המנהג ההוא, ומעשיך יקרבוך, לא המלאכים ולא זולתם (ועיין הערה 1)."

ב. **דעת המתירים**: לעומתם **שיבולי הלקט** (ס' רפב) וראשונים נוספים חלקו וכתבו, שאין בעיה לומר את הפיוט, ונראה שלא חששו כיוון שישנם מקומות בדברי הבבלי מהם עולה שאין בעיה להתנסח באופן מעין זה. לדוגמא, הגמרא במסכת ברכות כותבת, שאדם הנכנס להתפנות, מבקש מהמלאכים שלא יעזבו אותו בזמן שהוא בשירותים, כדי שימשיכו לשמור עליו לאחר היציאה.

כמו כן, הגמרא נוספת במסכת שבת (יב ע"ב) כותבת, שאדם לא יבקש את צרכיו בלשון ארמית, כיוון שהמלאכים לא מתייחסים לתפילה הנאמרת בארמית (ועיין בדף לפרשת כי תבוא שנה ד'). והגמרא במסכת סנהדרין (מד ע"ב) כותבת, שאדם צריך לבקש רחמים שיעזרו לו מלמטה, ושלא יהיו צרים לו מלמעלה, ופירש רש"י שהכוונה שהמלאכים לא יעכבו את התפילה.

יישוב הקושיות

כיצד הרמב"ם והמאירי יישבו את דברי הגמרות, מהם עולה שאפשר להתפלל למלאכים? **המאירי** (שבת שם ד"ה לעולם) דחק וכתב, שכאשר הגמרא כותבת שמלאכי השרת לא מתייחסים ללשון ארמית (ולכן אין להתפלל בלשון זו), כוונתה לכך שמן הסתם אותו מתפלל אינו רגיל בלשון זו, וממילא בעקבות כך תפילתו מגומגמת ולא תתקבל לפני הקב"ה (ועיין עוד בדברי האורחות חיים).

¹ עם זאת, ובעקבות העובדה שהתפילה מופיעה כבר בסידוריהם של הגאונים, יש שנתנו פירוש אחר לפיוט המבטל את הקושי באמירתו. רבו של הרמב"ן **רבי יהודה אבן יקר** (על פירוש הירושלמי) פירש, שאנו לא מבקשים מהמלאכים שיתפללו עבורנו, אלא מבקשים מהצדיקים (החיים) שיתעוררו לתפילה לקב"ה על עם ישראל.

את הגמרא בברכות הפוסקת שעל הנכנס להתפנות לבקש מהמלאכים שיחכו בחוץ עד שיצא, פירש **רבי מאיר המעילי** (מלחמת מצווה עמ' קעט), שאין הכוונה בלשון בקשה, אלא בלשון דרישה, מכיוון שהמלאכים מצווים מפי הקב"ה לשמור על היהודי מדברים רעים, קובע להם הנכנס להתפנות שלא יעזבו אותו - אך וודאי שאין להתפלל אליהם.

למרות ערעורי האוסרים, נראה שברוב המקומות השתרש המנהג בעם ישראל לומר את הפיוט, וכפי שפסקו רבים מהאחרונים. המבקש בכל זאת לחשוש לדעות המחמירות יכול לכוון לצדיקים כפי שהציע רבי יהודה אבן יקר (בהערה 1), או שרק רוצים לעורר את הכוונה דרך המלאכים וכפי שכתב המאירי.

עלייה לקברי מתים

מחלוקת נוספת הקשורה לפנייה אל גורמים חיצוניים, היא האם ובאיזה אופן מותר להתפלל אל המתים. שאלה זו מתעוררת במיוחד בערב ראש השנה, בו נהגו רבים לעלות על קברי קרוביהם, כאשר הסיבה שבגינה עולים לבתי הקברות תלויה במחלוקת עד כמה מרחיבים את האיסור לפנות את המתים.

מחלוקת הפוסקים

א. הדעה המחמירה ביותר היא דעת **הרמב"ם**, ובפשטות גם **השולחן ערוך** שפסקו שאסור להתפלל אל המתים או בקברותיהם כלל. לשיטתם, כאשר הגמרא במסכת תענית (טז ע"א) מביאה מחלוקת מדוע הולכים אל בתי הקברות כאשר יש עצירת גשמים, הלכה כסובר שהסיבה לכך היא לסמל שהרי אנחנו חשובים בפני הקב"ה כמתים, ולא שהמתים יתפללו עלינו.

כיצד יתמודד הרמב"ם עם דברי הגמרא בסוטה (לד ע"ב) הכותבת, שכאשר הלכו השבטים לרגל את ארץ ישראל, פרש מהם כלב והלך לחברון לבקש מהאבות שיבקשו עליו רחמים שלא ייכשל בעצת המרגלים? ייתכן שהבין, שהגמרא צועדת בשיטת הפוסק שהולכים אל המתים שיתפללו בעד החיים, אך אין הלכה כמותו. ובלשון הרמב"ם:

"שבע תעניות האלו כל מקום שגוזרין אותם שם, אחר שמתפללין יוצאין כל העם לבית הקברות ובוכין ומתחננים שם, כלומר, הרי אתם מתים כאלו אם לא תשובו מדרכיכם, ובכל תענית מתעניות הצרות שגוזרין על הצבור מתפללין תפילת נעילה בכל מקום."

ב. דעה מקילה יותר, מופיעה בדברי **הרמ"א** (תקפ"א ד) ו**המשנה ברורה** (שם, כז). **הרמ"א** פסק בעקבות **המהרי"ל** (הלכות תעניות, יח), שהסיבה שהולכים בראש השנה לקברי מתים, אינה בשביל להיות שפל ועניו וכפי שסברו הרמב"ם והשולחן ערוך, אלא שמקום קברו של הצדיק קדוש יותר, ולכן יש סיכוי טוב יותר שהקב"ה יענה שם לתפילה.

לפי סברה זו, כאשר הגמרא במסכת סוטה כותבת שכלב ביקש מהאבות שיעוררו עליו רחמים, אין הכוונה שביקש מממש ביקש מהם שיתפללו לקב"ה וכפי שמשמע מפשט הגמרא, אלא שזהו מקום קדוש ויש עניין להתפלל שם, או שהוא ביקש שהקב"ה יעזור לו בזכותם, שגם במקרה זה אין פנייה ישירה אל המתים אלא בקשה להיעזר בהם, ובלשון המשנה ברורה:

"ויש מקומות נוהגין לילך על הקברות ולהרבות שם בתחנון: דבית הקברות הוא מקום מנוחת הצדיקים והתפילה מתקבלת שם יותר, אך אל ישים מגמתו נגד המתים, אך יבקש מה' יתברך שייתן עליו רחמים בזכות הצדיקים שוכני עפר ויקיף הקברות וייתן צדקה קודם שיאמר התחנון."

ג. הדעה המקילה ביותר מופיעה בדבריו של **הב"ח** (יו"ד רי"ז, נא), **המהר"ם שיק** (או"ח רצג) ו**הבן איש חי** (שנה ראשונה, נצבים, ב). הם סברו, שלא זו בלבד שקברו של הצדיק משפיע בגלל הקדושה שיש במקום, אלא שמותר להתפלל ישירות אל הצדיק שיתפלל לפני הקב"ה שירחם. גם **המנחת אלעזר** (א, no) נשאל בעניין זה, וכתב שלא בלבד שאין בכך איסור, אלא אדרבה - יש בכך מצווה. לשיטתם כאשר הפסוק בפרשת שופטים (יח, יא) אוסר לפנות אל המתים, כוונתו לאסור פנייה אל הצדיק כאילו הוא מקור הכוח והיכולת להשפיע ולהועיל, או שנמצאים בבית הקברות על מנת שתשרה רוח טומאה. אבל כאשר מתפללים אל הצדיק, שיתפלל אל הקב"ה שיושיע - אין בכך איסור.

ראיות לשיטתם

מעבר לכך שכתבו שכך משמע מדברי הזהור, הביאו גם מספר ראיות מהגמרא וסברות לשיטה זו:

ראשית, כפי שראינו הגמרא בסוטה כותבת שכלב הלך לבקש מהאבות, שיתפללו עליו לפני הקב"ה שלא ייכשל בעצת המרגלים. אמנם הרמב"ם והרמ"א דחו את דברי הגמרא או דחקו בדבריה כדי לנמק מדוע אין בכך איסור פנייה אל המתים, אך בפשטות משמע שאכן מותר לבקש מהצדיק שיתפלל לפני הקב"ה, וכן משמע ממספר גמרות נוספות. ובלשון המנחת אלעזר:

"הרי דצריך להודיע לנפשות הצדיקים על קבריהם כדי שיתפללו בעדנו ואין בזה חס וחלילה משום ודורש אל המתים. וכן מצינו בס' הישר ביוסף שהלך על קבר אמו רחל ובכה ועורר אותה בדבריו בעת הולכתהו הישמעאלים כנודע. וכן מצינו בכהאריז"ל ובשער הגלגולים פעמים רבות."

שנית: המנחת אלעזר חידש, שמכיוון שצדיקים במיתתם נחשבים חיים וכפי שכותבת הגמרא בברכות (יט ע"א), כאשר מתפללים אליהם כלל לא פונים אל המתים. על אף שסברא זו מחודשת, ונראה ברור שכאשר הגמרא כותבת שהם חיים אין הכוונה כפשוטו, מכל מקום צירף סברא זו כסעיף להקל (ועיין בדף לפרשת ויחי שנה ב').

שלישית: כפי שכתב הב"ח, למעשה מנהג רבים מעם ישראל לפנות אל הצדיק שיתפלל עליהם, ועל אף שכאשר רבים נוהגים איסור אין הולכים בעקבותיהם, אבל במקרה זה שיש מקורות מהגמרא ומהזהור - אפשר לנהוג כך, ובלבד שיזכרו שהצדיק רק עוזר בפנייה אל הקב"ה, ולא שהוא מקור הכוח והברכה.

חג שמח! קח לקרא בשולחן החג, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שעוד אנשים יקראו²...